

บทที่ 6

การศึกษาจันทกนิพนธ์คำฉันท์ในแง่สุนทรียภาพ

สุนทรียภาพ คือ "ความรู้สึกถึงคุณค่าของสิ่งทั้งงาม และความเป็นระเบียบของเสียงและถ้อยคำที่ไพเราะ"¹ ในทางวรรณคดี ความงาม ความไพเราะ เกิดจากการใช้ถ้อยคำและภาษาใดก็ยิ่งจนทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งใจ และประทับใจในอรชรรสของวรรณคดีนั้น ๆ² วรรณคดีที่มีลักษณะดังกล่าวเป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์ และส่วนประกอบที่ทำให้ภาษางดงามถึงขั้นวรรณศิลป์ เรียกว่าอสังการ ซึ่งได้แก่การตกแต่งถ้อยคำทั้งงดงามในแง่ต่าง ๆ เพื่อความไพเราะทางภาษา³

การศึกษาจันทกนิพนธ์คำฉันท์ในแง่สุนทรียภาพ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำให้เกิดความงาม ความน่าประทับใจในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเสียง ด้านความหมาย และด้านภาพพจน์ ซึ่งอาจแบ่งเป็นหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

- 6.1 การใช้คำให้เกิดความงามด้านเสียงและความหมาย
- 6.2 ภาพพจน์
- 6.1 การใช้คำให้เกิดความงามด้านเสียงและความหมาย

การใช้คำให้เกิดความงามด้านเสียงและความหมายเป็นลักษณะที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งทางวรรณคดี ความงามด้านเสียงและความหมายดังกล่าวเกิดจากคำที่มีเสียงและจังหวะกระทบกระทั่งคล้องกันอย่างน่าเพลิดเพลิน และการใช้คำที่มีเสียงไพเราะรื่นหูสอดคล้องกับอารมณ์ในเรื่องทำให้สามารถน้อมโน้มน้ำใจผู้อ่านให้เกิดความรู้สึกคล้อยตามและเกิดความสะเทือนอารมณ์ตามที่ผู้แต่งต้องการ

¹พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 814.

²ศักดิ์ศรี แยมน์คคา, การพินิจวรรณคดีมรดกเฉพาะเรื่อง (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2528), หน้า 8.

³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ได้มีการใช้คำให้เกิดความงามด้านเสียงและความหมาย
ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้ คือ

- 6.1.1 การ เล่นเสียงสัมผัส
- 6.1.2 การ เล่นคำลักษณะพิเศษ
- 6.1.3 การ เล่นคำซ้ำ
- 6.1.4 การ ใช้คำที่มีเสียงและความหมายสอดคล้องกับอารมณ์

ในเรื่อง

6.1.1 การเล่นเสียงสัมผัส การเล่นเสียงสัมผัสซึ่งเป็นการสร้างความงามด้านเสียงเป็นลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งที่อาจพบได้ตลอดเรื่อง เสียงสัมผัสนี้มีทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

6.1.1.1 สัมผัสอักษร สัมผัสอักษรที่ปรากฏในจินตนิพนธ์คำฉันท์ มีทั้งสัมผัสภายในวรรคและสัมผัสข้ามวรรค เช่น

ก. สัมผัสอักษรภายในวรรค ได้แก่

" <u>ชี้ชวนพระนุชชม</u>	พน <u>เวศวังวง</u> " ⁴
" <u>ชาวเขี้ยวกรคนปน</u>	วิ <u>มลม่วงคังโมรี</u> " ⁵
" <u>ชาวขามประสารเขี้ยว</u>	รุ <u>จิเรขรจนา</u> " ⁶
" <u>อัยคป็นเฝยอกน</u>	ฉ <u>ลิกแทนคหาทอง</u> " ⁷
" <u>ทิงทิกเที้ยวสันจอร</u>	ว <u>รรนเวศแสงนาง</u> " ⁸
" <u>เสื่อโครงคคณมร้อง</u>	เข <u>มนมองขเมียงกวาง</u> " ⁹

⁴ จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 215.

⁵ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 216.

⁶ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 217.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁸ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 218.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

จะเห็นได้ว่าคำประพันธ์ตอนที่ยกมานี้มีสัมผัสอักษรภายในวรรคทุกวรรค สัมผัสอักษรในลักษณะดังกล่าวอาจพบได้ทั่วไป และในบางครั้งยังอาจพบการเล่น สัมผัสอักษรเสียงเดียวกันตลอดหรือเกือบตลอดทั้งวรรคอีกด้วย เช่น

- "นามน้องขุนนางจรรท์ กิรีศรีพรหม นราจรูญ เรื่องโฉม"¹⁰
 "เอวองค์ทรงลักษณะ ลายของ เทียมทิพย์ แห่งทอง เปล่งปลั่ง ประโลมฤาษี"¹¹
 "ตาคั่ว แก้วมุกดา มมวง พลัมทับทิมทอง"¹²
 "พู่ ผู้ว่า พญ โทษิ ชิญา ณ อย่า ประ มา ท ใจ"¹³
 "ชื่น แซม เชย ชม พิม ทฤ ไทย พาน ช ค น ไ ล ล อย เส ื่อ น เม ฆ า"¹⁴
 "เร ไร รี เร ือ ย แจ ว เจ ือ ย ส ก น นี้ ค ุ จ ค ง ค น ท รี ปี แ ก ว ก ง ส ค า น"¹⁵
 "น ิ่ง เห น ือ บ ั จ ร ู ร อ อ ิง แ อ ม อ ง ค อ อ น น ิม น ี อ น ว ล ศ รี"¹⁶

ลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะที่พบได้ไม่น้อยในวรรณคดีเรื่องนี้ แสดงให้เห็น ถึงความประณีตในการสรรคำเพื่อให้เกิดเสียงกระทงกันอย่างน่าฟัง

ข. สัมผัสอักษรข้ามวรรค ได้แก่

- "นา ๆ ชิ ชา ข ร ง สุ ร ส ท ข บ ัน เล ง"¹⁷
 "ล ิบ ห ม ู วิ ม ล ย ด ย ค ย ิง ค เ น ท ร"¹⁸

¹⁰ จันทกนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 215.

¹² เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 217.

¹³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 226.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 227.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 228.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 215.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 217.



"ใหญ่กว่าคณาสาร สุรศักดิ์เจษฏา"¹⁹
 "สัทวโคที่จิทรทมิณ บมิแมนคังไกรษร"²⁰
 "แรคร้ายรคูปแปลง ประจำปลักชโลทอร"²¹

สัมผัสอักษรข้ามวรรคดังกล่าวส่งจากเสียงคำท้ายของวรรคหน้าไปยังคำในวรรคหลังโดยมีข้อควรสังเกตเกี่ยวกับการใช้สัมผัสอักษรข้ามวรรคในจันทกนิรคำฉันทคังนี้

ประการแรก การใช้สัมผัสข้ามวรรคมักพบได้เฉพาะในคำประพันธ์ช่วงที่ใช้อินทรวีเชียรฉันท โดยใช้เป็นสัมผัสเชื่อม 2 วรรคของบาทแรกเข้าด้วยกันแทนสัมผัสสระซึ่งสัมผัสข้ามวรรคนี้จะส่งจากท้ายวรรคหน้าไปยังคำที่ 1 และ 3 หรือ 2 และ 3 ของวรรคที่ 2 ดังตัวอย่างข้างบน

ประการที่สอง ไม่ว่าจะมีการส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1 หรือ 2 ก็ตาม จำนวนคำรับสัมผัสอักษรในวรรคที่ 2 มักมีไม่น้อยกว่า 2 คำเสมอ ซึ่งลักษณะนี้ทำให้จำนวนคำรับสัมผัสในวรรคที่ 2 มีเพิ่มขึ้นเป็น 2 หรือ 3 คำในสัมผัสรวกเดียว ต่างจากลักษณะสัมผัสปกติซึ่งเป็นสัมผัสสระที่คำรับสัมผัสจะมีเพียงคำเดียว ลักษณะดังกล่าวอาจแสดงเป็นแผนผังเปรียบเทียบได้ดังนี้

แผนผังสัมผัสปกติ

~ ~ , ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

แผนผังสัมผัสอักษรข้ามวรรคในจันทกนิรคำฉันท

~ ~ , ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

¹⁹ จันทกนิรคำฉันท, ภาคผนวก, หน้า 217.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²¹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 218.

ประการที่สาม สัมผัสอักษรข้ามวรรคซึ่งปกติคำสุดท้ายของวรรคหน้าจะมีบทบาทสำคัญในการส่งสัมผัสนี้ บางครั้งก็เป็นคำที่มีเสียงสัมผัสเกี่ยวเนื่องกับคำอื่นในวรรคอีกด้วย ทำให้เสียงสัมผัสของทั้งบาทเป็นเสียงสัมผัสกลุ่มเดียวกันทั้งสัมผัสในและสัมผัสนอก โดยที่ไม่ผิดข้อกำหนดในฉันทลักษณ์ และในกรณีดังกล่าวคำรับสัมผัสในวรรคที่ 2 มักจะมีถึง 3 คำ เช่น

"ครันสุริโยเอยน	รยอย่าที่นำพล" ²²
"รอกขุนกระต่ายแค	กระเอนเอนอยู่ตามเขา" ²³
"จงมีมโนใน	เสนห่นอมในธรรมมา" ²⁴

การใช้สัมผัสอักษรเชื่อมโยววรรคทั้งสองในบาทก็ดี การเพิ่มจำนวนคำรับสัมผัสในแต่ละวรรคก็ดี ล้วนเป็นวิธีการที่ผู้แต่งใช้ในการสร้างเสริมความงาม ความไพเราะค่านเสียงให้แก่วรรณคดีเรื่องนี้ ทำให้เกิดเสียงสัมผัสกระทบเนื่องกันไม่ขาดระยะ น่าเพลิดเพลินชวนฟัง และยังได้เน้นจังหวะสำเนาตามท่วงทำนองลีลาของคำประพันธ์ให้เด่นยิ่งขึ้นอีกด้วย

6.1.1.2 สัมผัสสระ การเล่นเสียงสัมผัสสระเป็นการเล่นเสียงคำที่มีสระคล้องจองภายในวรรค เป็นอสังการทางเสียงอีกลักษณะหนึ่ง ที่อาจพบได้ตลอดเรื่องเช่นกัน ได้แก่

"รำไพโรเส้นเกษรี	เทียมเกษมาลี	ขจิตรขจรกลินจรรพ์" ²⁵
"ปางผลพิฆากมันคาล	จักถึงแก่การ	วิสัญญ์กรรมจำเป็น" ²⁶
"อาวอรฤาไทไปเอยน	นิมิตรคิดเหน	โทษรายก็กรายเป็นดี" ²⁷

²² จันทกนิพนธ์, ภาคผนวก, หน้า 217.

²³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้าเดียวกัน.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 227.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 214.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 215.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

"โผนวิธาร้อนไวยบิน ถึงพื้นปักตะพิน ประภาชนิมชมคอง"²⁸

"ตัวทวยววยชนม์ นฤมลโศกา จึงค้อยวิชา ประโลมโณมสมร"²⁹

"ทวย ๆ ท้าวเจ้าบุรี มฤณากาสี อุบาทวิบัติชิตยา"³⁰

"นางพจท้าวกลาวแสดง นอมเกษกมแดง คคืออาครุทูลสนอง"³¹

"แสงส่องทององค์ เครื่องทรงอาภรณ์ นางเทพกนิร บินเวียนเหียนหัน"³²

"เชยชิตพิศไสม หือฤาไทเปรมปรี นางเทพกนิรี มอมเมียงเคียงองค์"³³

การเล่นเสียงสัมผัสสระสร้างความไพเราะให้คำประพันธ์ทุกบทของวรรณคดีเรื่องนี้ และเป็นที่น่าสังเกตว่าสัมผัสสระดังกล่าวส่วนใหญ่มักเป็นสัมผัสชิต คือ อยู่ติดกันในกรณีที่เป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ซึ่งบางครั้งภายในวรรคเดียวกันอาจมีสัมผัสชิตเนื่องกันถึง 2 คู่ก็ได้ เช่น

"ว่าเจ้าเขาวมิศพิศไม เอี่ยมมองคอาไฟ วิเศษประเสริจสุนทร"³⁴

"ใครคคิจิตรมาปยามคาย ให้มันนิมหาย จนลั่นจณสูญสูริวงษ์"³⁵

สัมผัสชิตดังกล่าวเป็นสัมผัสคร่อมจังหวะเว้นระหว่างช่วง (จังหวะหยุดตามลำน้าของคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ เช่น กาพย์ฉบัง 16 จังหวะหยุดจะอยู่ตรงระหว่างคำที่ 2 กับ 3 และคำที่ 4 กับ 5 ในวรรคที่ 1 และ 3 และระหว่างคำที่ 2 กับ 3 ในวรรคที่ 2 ส่วนในอินทวิเชียรฉันท์จังหวะจะหยุดอยู่ที่ระหว่างคำที่ 2

²⁸ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 215.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 219.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 222.

³¹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 224.

³² เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 227.

³³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 228.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 221.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 222.

กับ 3 ของวรรคแรก และระหว่างคำที่ 3 กับ 4 ของวรรคหลังในทุกบาท) เช่น
เจ้า-เยา มิทร-พิศ เวียน-เหียน สัมผัสดังกล่าวสามารถเชื่อมเสียงของคำใน
วรรคให้ร้อยรับต่อเนื่องคล้องจองกันไปอย่างราบรื่น

ในกรณีที่เป็นคำประพันธ์ประเภทฉันทู ผู้แต่งนิยมเล่นเสียงสัมผัสสระแบบ
สัมผัสคั่น คือ มีเสียงอื่นมาแทรกกลางระหว่างเสียงสัมผัสนั้นหนึ่งเสียง และเป็น
สัมผัสคร่อมจังหวะเว้นระหว่างช่วงเช่นกัน เช่น

ชี้ชวน <u>พฺร</u> ะนุ <u>ช</u> ชม	พนเว <u>ศ</u> วิ <u>ง</u> วง
เชี่ยวชาญ <u>พ</u> ม <u>ช</u> อม <u>พ</u> ง <u>ษ</u>	รุก <u>ช</u> ชาติ <u>ส</u> อา <u>ษ</u> ง <u>าม</u>
เพ <u>ล</u> ก <u>พ</u> ล <u>ม</u> ร <u>แ</u> ม <u>ค</u> ว <u>ง</u>	กุ <u>สุ</u> เม <u>ศ</u> วิ <u>เศ</u> ศ <u>ท</u> ร <u>าม</u>
ชม <u>ช</u> ิน <u>ร</u> ี <u>น</u> ท <u>าม</u>	ทุ <u>ร</u> ร <u>ุ</u> ย <u>า</u> ค <u>ลา</u>
ฉ <u>ำ</u> เ <u>น</u> ็ <u>ย</u> ร <u>เ</u> ือ <u>ย</u> ร <u>ศ</u>	ส <u>า</u> ว <u>ค</u> น <u>ช</u> ส <u>มา</u> ล <u>า</u>
ล <u>ม</u> ห <u>ว</u> น <u>ร</u> ำ <u>จ</u> ว <u>น</u> ภ <u>า</u>	ล <u>อ</u> ง <u>อ</u> ม <u>ท</u> ร <u>ะ</u> ห <u>ล</u> ย <u>ล</u> เ <u>ว</u> ง
น <u>า</u> <u>ๆ</u> <u>ธิ</u> ชา <u>ธ</u> ร <u>ง</u>	สุ <u>ร</u> ส <u>ั</u> ท <u>ท</u> บ <u>ัน</u> เล <u>ง</u>
ไพ <u>ร</u> เ <u>า</u> ระ <u>เ</u> ส <u>น</u> า <u>ะ</u> เพ <u>ล</u> ง	คุ <u>ริ</u> ย <u>า</u> ง <u>ค</u> น <u>าง</u> ส <u>ว</u> ร <u>ร</u> ค ³⁶

จะเห็นได้ว่าเสียงสัมผัส เช่น พม-อม จะมีเสียง ช (อม) แทรกกลาง
ชาติ-อาษ มีเสียง ส (อาษ) แทรกกลาง เป็นต้น เสียงที่มาแทรกนั้นเป็นเสียง
เบา ทำให้เสียงสัมผัสสระของคำครุที่ขนาบคำลหุร่งจังหวะเว้นระหว่างช่วงมี
น้ำหนักชัดเจน ชวยเน้นจังหวะและความคล้องจองให้เด่นชัด ทำให้เกิดความ
ไพเราะน่าฟังมากยิ่งขึ้น

การเล่นเสียงสัมผัสอักษรและสัมผัสสระนี้เป็นสิ่งที่ผู้แต่งฉันทูนิพนธ์คำฉันทู
ให้ความสำคัญมากในการสร้างความงามด้านเสียง จะเห็นได้ว่าคำประพันธ์ทุกวรรค
ทุกบาท ทุกบท จะประกอบด้วยอสังการนี้ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเสมอ และมีหลายบท
หลายตอนที่ปรากฏการเล่นสัมผัสทั้งสองชนิดด้วยกันในวรรค ในบาท หรือในบทเดียวกัน
เช่น

³⁶ฉันทูนิพนธ์คำฉันทู, ภาคผนวก, หน้า 215.

"ทรส เสรจ สม เคจ์ องค วคิ รา วิลา วรณ
เหาะ เทรจ ร เหจด ร ดยอง เเียม โยม มาน"³⁷

"คุช นัก จะ มัก โศก
ทุก นัก จะ มัก หมาง วิโยก ยาก ลำ บาก ปาง
กระ มลจิทร รัญ จวน จิว "38"

ในบทแรกมีการเล่นเสียงสัมผัสอักษร เช่น เส[่]รจ-[่]สม วคิ-วิ-วรณ
เหาะ-เทจ ดรร- ด (ยอง)-โยม (ด) ยอง-เเียม-(พ) โยม และมีการ
 เล่นเสียงสัมผัสสระ เช่น เส[่]รจ-[่]เคจ รา-ลา เทรจ-เหจ เเียม นัก

ส่วนในบทที่สองมีการเล่นเสียงสัมผัสอักษร เช่น คุช-โศก (วิ) โยก-ยาก
มัก-หมาง-มล จิทร-(รัญ) จวน-จิว นัก-มัก ยาก-
 (ลำ) บาก นัก-มัก เเียม นัก

การเล่นเสียงสัมผัสอักษรให้เกิดเสียงกระทบกระทั่งกันก็ดี และการเล่น
 เสียงสัมผัสที่สร้างความคล้องจองไพเราะรื่นหูก็ดี เป็นอรรถกถาที่จับตักนรคำฉันท์
 มีอยู่เพียบพร้อม และเป็นเครื่องตกแต่งให้วรรณคดีเรื่องนี้มีคามงามน่าประทับใจ

6.1.2 การ เลน คำ ลักษณะ พิเศษ การ เลน คำ ชนิท นี้ เเียม นัก เเียม นัก
 ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้แต่งจับตักนรคำฉันท์ใช้ในการสร้างความงามแง่เสียง
 จังหวะ และความหมาย การเล่นคำชนิดนี้อาจพบได้ทั่วไปเช่น

"พร้อม ทมุ ภิษ สาว กา คุจ ควง คารา จรค จรญ แจม จรร ท"³⁹

"รำ ไฟ ไร เลน เกษรี เเียม เกษมา ลี ข จิทร ข จรก ลีน จรร ท"⁴⁰

"สรร พสุ ภลักษณเ หลือ ประ มวญ มาร ยาท รยอ ค ข บวน บำร ง บำเร อ ท จ า ดี"⁴¹

³⁷ จันทกินนรคำฉันท์, ภาค ดนวก, นำง 225.

³⁸ รเื่อง เเียม นัก, นำง เเียม นัก.

³⁹ รเื่อง เเียม นัก, ภาค ดนวก, นำง 214.

⁴⁰ รเื่อง เเียม นัก, นำง เเียม นัก.

⁴¹ รเื่อง เเียม นัก, ภาค ดนวก, นำง 215.

"สองแป้นคู่สร้างสมคิงษ บารเมศมาจึง ประจวบประจบสบไสม"⁴²

"แป้นมิ่งมวงคนสกุณนี้ นางโคไปมี มโนมนัสศัคยา"⁴³

การเล่นคำลักษณะพิเศษดังกล่าวจะประกอบด้วยคำ 2 คำที่มีเสียงซ้ำกันเป็นคู่ เช่น ประจวบ ประจบ มีเสียง ประ จ ประ จ ซ้ำกัน มีจังหวะสมดุ่ยและมีเสียงหนักเบาเท่ากัน โดยพยางค์แรกของคำจะมีเสียงเบาและพยางค์หลังจะมีเสียงหนัก การเล่นคำลักษณะพิเศษนั้นนอกจากจะมีการเล่นเสียงพยางค์หน้าและพยางค์หลังเป็นคู่ ดังกล่าว ยังอาจมีการเล่นเสียงเฉพาะพยางค์หน้าเท่านั้นก็มี เช่น

"เราใช้หญิงชาติเสเพล ใจหันทวนเห ละโลกละโมยเมณ"⁴⁴

"เขี้ยว ๆ ทาวเจ้าจอมปราง จิตรบาปหยาบหย่าง สุนักข์สุกรแรงกา"⁴⁵

ละโลกละโมย และ สุนักข์สุกร เป็นการเล่นคำที่ประกอบด้วยคำ 2 คำ แฉงจังหวะเป็น 2 ช่วงเท่ากัน พยางค์หน้าเล่นเสียงเดียวกัน มีน้ำหนักเบาเหมือนกัน ส่วนพยางค์หลังเล่นเสียงพยัญชนะต่างต้นโดยใช้สระเดียวกันกับพยางค์หน้าข้าง สระต่างจากพยางค์หน้าข้าง แต่เป็นคำที่มีเสียงหนักเหมือนกัน การเล่นคำลักษณะพิเศษเหล่านี้ให้ความไพเราะในแง่เสียงและจังหวะหนักเบาที่สมดุ่ย

นอกจากนี้ยังมีการเล่นคำลักษณะพิเศษที่ประกอบด้วยคำ 4 คำ โดยมีเสียงซ้ำกันเป็นคู่ เช่น

"ใครคิดจิตรบาปยวบคาย ไหม้นฉิบหาย จนสิ้นจนสูญสุริวงษ์"⁴⁶

"ควายเคชอ่วมฤคยวารี คับพิศมศรี ให้สิ้นให้สูญศักดา"⁴⁷

⁴² จันทกนิรคำฉันท, ภาคผนวก, หน้า 215.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 224.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 221.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 222.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 224.

การเล่นคำดังกล่าวประกอบด้วยคำ 4 คำ แบ่งเป็น 2 จำนวนเท่า ๆ กัน มีการซ้ำคำ และซ้ำเสียงเป็นคู่ ๆ เช่น จนลันจนสูญ อาจตั้งเป็นกระสวน (pattern) ได้ว่า จน/ส/จน/ส และให้ลันให้สูญ ว่า ให้/ส/ให้/ส ซึ่งทำให้เกิดความไพเราะ ทั้งแง่จังหวะและเสียงสัมผัสอักษร

การเล่นคำลักษณะพิเศษในจันทกนิพนธ์คำฉันท์ ส่วนใหญ่เป็นการเล่นคำภายในวรรคเดียวกัน แต่ก็มีอยู่บ้างในบางแห่งที่มีการเล่นคำต่างวรรคต่อกัน เช่น

"ท้าวไฉนนางพ้อ ท้าวรียบนางรอ ลคเสี้ยวเกี้ยวพัน"⁴⁸

การเล่นคำดังกล่าวแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มละ 2 คำ คือ ท้าวไฉ และ ท้าวรียบ กับ นางพ้อ และนางรอ ทั้งนี้โดยที่แต่ละกลุ่มมีคำหน้าเป็นคำยืม และคำท้ายเป็นคำแปล เมื่อประกอบเข้าด้วยกันก่อให้เกิดความไพเราะแง่จังหวะและเสียงสัมผัสอักษร ส่วนในแง่ความหมายทำให้เห็นภาพการล่อไล้หยอกล้อ ให้บรรยากาศและความรู้สึกรื่นเริงเบิกบานสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง

อย่างไรก็ตาม การเล่นคำลักษณะพิเศษในแบบดังกล่าวมีพบอยู่เพียงแห่งเดียว และปรากฏอยู่ในคำประพันธ์ที่เป็นกาพย์สุรางคนางค์ การเล่นคำลักษณะพิเศษส่วนใหญ่ของวรรณคดีเรื่องนี้มักพบอยู่ในคำประพันธ์ที่เป็นกาพย์ฉก ซึ่ง เป็นคำประพันธ์ส่วนใหญ่ของเรื่อง เป็นการเล่นคำภายในวรรคเดียว และที่ส่วนหน้าของวรรคท้ายเท่านั้น ซึ่งลักษณะ จังหวะ เสียงหนักเบา และตำแหน่งอันคงที่นี้ทำให้กาพย์ฉกที่มีการเล่นคำดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกลบท เป็นการเพิ่มความงาม ความไพเราะแง่เสียง และจังหวะลีลาให้แก่คำประพันธ์ประเภทนี้ซึ่งปกติไม่มีความเด่นในแง่ดังกล่าว การเล่นคำลักษณะพิเศษนี้ยังปรากฏพบในส่วนที่เป็นกาพย์สุรางคนางค์อีกแห่งหนึ่งซึ่งก็ทำให้เกิดความไพเราะแง่เสียง จังหวะและความหมายที่เหมาะสมสอดคล้องกับเรื่องได้เป็นอย่างดี ดังนั้นโดยรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่าการเล่นคำลักษณะพิเศษดังกล่าวในจันทกนิพนธ์คำฉันท์เป็นอลังการอีกประเภทหนึ่ง

⁴⁸จันทกนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 228.



6.1.3 การเล่นคำซ้ำ คำซ้ำ ในที่นี้หมายถึง คำที่มีตัวสะกด และความหมายเหมือนกันทุกประการ เป็นลักษณะหนึ่งที่เกิดความไพเราะในแง่เสียงและความหมาย การเล่นคำซ้ำในจินตนิพนธ์คำฉันท์มีทั้งการซ้ำคำและซ้ำกลุ่มคำ การซ้ำคำเช่น

"รวยรวยจรุงกลืน สาวคนขสุมาลา"⁴⁹

"พระพายฉิวฉิว บินเลื่อนลอยลิว ต้องลมพัดพา"⁵⁰

คำซ้ำดังกล่าวไม่ทำให้ความหมายเปลี่ยนเป็นอื่น คงซ้ำความหมายเดิมให้ลักษณะการที่ต่อเนื่อง เช่น รวยรวย เสียงของคำเป็นเสียงยาว แฉ่วเบา สัมพันธ์กับความหมาย แสดงว่ากลิ่นหอมของดอกไม้โชยมาอ่อน ๆ ไม่ขาดระยะ ส่วนคำว่า ฉิวฉิว ก็เป็นคำที่มีเสียงสัมพันธ์กับความหมาย เสียงของคำเป็นเสียงสั้น เบาคล่อง สัมพันธ์กับความรู้สึกเคลื่อนไหวไปเบื้องหน้าอย่างมีอิสระ เมื่อซ้ำคำก็ทำให้รู้สึกถึงความเร็วแรงของกระแสลมที่พัดไม่ขาดสาย

นอกจากการซ้ำคำ ก็มีการซ้ำกลุ่มคำ ได้แก่

<u>พระเคียดกาถาญ</u>	จดมุขหัตถ์กรรณ
<u>นางเกยผกาพร</u>	ณรายรอยเป่นสรอยสน
<u>พระเคจสุมาเลศ</u>	มาแซมเกษอนงยุง
<u>นางเกยกุสมพจ</u>	เปนมะไลยมาไสกอร" ⁵¹

กลุ่มคำซ้ำในที่นี้คือ พระเคจ และนางเกย ซึ่งปรากฏสลับกันในต้นบาทของคำประพันธ์ทั้ง 2 บท ก่อให้เกิดความงามแก่เสียงซึ่งมีลักษณะคล้ายกลบท ในแง่ความหมายเป็นการเน้นกิริยาอาการกระทำของตัวละครทั้งสองซึ่งเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน และยังเป็นการช่วยแนะผู้อ่านให้เห็นถึงความรื่นเริงปราโมทย์ของกนิษฐทั้งสองขณะชมป่าอีกด้วย

⁴⁹ จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 216.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 227.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 216.

นับได้ว่าการ เล่นคำซ้ำ เป็นอสังการอย่างหนึ่งที่ช่วยเพิ่มความงามทั้งแง่เสียงและความหมายให้แก่จินตนิพนธ์คำฉันท์

6.1.4 การใช้คำที่มีเสียงและความหมายสอดคล้องกับอารมณ์
ในเรื่อง การใช้คำที่มีเสียงสอดคล้องกับอารมณ์ในเรื่องจก เป็นอสังการอีกประการหนึ่งของวรรณคดี ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ ผู้แต่งได้ใช้คำที่มีเสียงและความหมายสอดคล้องกับอารมณ์ในเรื่อง เช่น ในตอนที่แสดงความโศกเศร้า ผู้แต่งจะใช้คำที่มีความหมายและเสียงที่สามารถสื่ออารมณ์และความรู้สึกนั้น ๆ ดังในตอนที่นางกนิษฐาครวญว่า

พระไทปี่มีฉันทา	ทรงทศขรรมา	บ่าเพนพะโพธิขารมี
ควรฤทธาภิษเวรี	ทรชนโกลี	อิจจาเปนเสียนสัตว์
มาณลาญราญชีพระภู	อังกูรสุพิณ	ประโยชน์จะโปรกเวไนย
แมนพระบมิคั่นคงใจ	คอยชาจกประไล	ปลาศพินาศเมื่อมรณ
โอร้องคพระพงษ์พิพากร	ละนุขเลอจรุ	ประเวศคิวาเวียงอินท์
นองจกเนาในไพรสิน	ใครจกเปนปิน	ปกเกล้าสุคานาริ ⁵²

ถ้อยคำรำพันคร่ำครวญแสดงความอาลัยรักดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นคำเป็นเสียงยาว และเสียงเบา สามารถทอดเสียงไทยละห้อยอาดูร สอดคล้องกับความหมายของถ้อยคำ และอารมณ์ของเรื่อง

ส่วนในตอนที่แสดงความโกรธแค้นชิงชัง ผู้แต่งก็ได้ใช้คำที่มีเสียงและความหมายเหมาะสมเช่นกัน เช่น

ใครคคิจิตรบายปายมคาย	ให้มันฉิมหาย	จนสิ้นจุนสูญสุริวงษ์
มีบุตร ๆ ตูยววยปลง	ภரியามมิดง	ทรายทาวจนถึงชนนี
เหวย ๆ ทาวเจาบุรี	มฤตูกาลี	อุบาทวิมุติชิตยา
เราไปจิตรจงเสนาหา	ชั้นแสบาธา	มิขอไทรวมรอยทาง ⁵³

จะเห็นได้ว่าถ้อยคำสาปแช่งที่มีความหมายรุนแรงนี้ประกอบด้วยคำที่มีเสียงสั้นหนักแน่น แสดงความมุ่งมั่นรุนแรงคู่เคียงกัน คำที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นคำตาย และเป็นคำที่มีเสียงสั้น เน้นหนัก เช่น คค จิตร บาย หยาย ฉิมหาย อุบาท วิมุติ ชิต(ตียา)

⁵² จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 220.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 222.

เสียงคำเหล่านี้สัมพันธ์กับความหมายแสดงถึงความชิงชังรังเกียจอย่างรุนแรง ความศรัทธาไร้เยื่อใย สอดคล้องกับอารมณ์ของเรื่องเป็นอย่างดี

6.2 ภาพพจน์

ภาพพจน์ เป็นลักษณะวรรณศิลป์ที่มีความสำคัญยิ่งประการหนึ่ง ภาพพจน์ หมายถึง การใช้ถ้อยคำให้เกิดภาพขึ้นในใจของผู้อ่าน คำว่าภาพพจน์ในที่นี้ใช้ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Imagery⁵⁴ ซึ่งมีความหมายเป็น 2 นัย กล่าวคือ นัยแรก หมายถึงภาพที่กวีพรรณนาให้เห็น หรือที่เรียกว่า จินตภาพ และนัยที่สอง หมายถึงภาพที่เกิดจากการใช้กลวิธีการเปรียบเทียบ หรือที่เรียกว่า ภาพพจน์เปรียบเทียบ (Figure of Speech)⁵⁵

ในจินตนิพนธ์คำฉันท์มีทั้งการใช้ภาพพจน์จินตภาพ และภาพพจน์เปรียบเทียบ การศึกษาเรื่องการใช้ภาพพจน์ดังกล่าวจึงอาจแบ่งเป็นหัวข้อให้เห็นได้ชัดเจนดังนี้

6.2.1 ภาพพจน์จินตภาพ

6.2.2 ภาพพจน์เปรียบเทียบ

6.2.1 ภาพพจน์จินตภาพ คำว่าจินตภาพนี้คงได้กล่าวแล้วว่า หมายถึงภาพที่กวีพรรณนาให้เห็น และสิ่งที่นึกเห็นนั้นอาจเกิดจากการนึกสัมผัสทางรูป สัมผัสทางกลิ่น หรือสัมผัสทางเสียงก็ได้⁵⁶ การใช้ภาพพจน์จินตภาพในจินตนิพนธ์คำฉันท์ มีจุดมุ่งหมายในการสร้างภาพที่มีชีวิตชีวา ที่สามารถทำให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก สอดคล้องกับเรื่อง การใช้ภาพพจน์ชนิดนี้ในจินตนิพนธ์คำฉันท์มีตอนที่เด่นหลายตอน เช่น

⁵⁴ชลธิรา สัตยารัตนา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513), หน้า 176.

⁵⁵เปลื้อง ณ นคร, "ปทานุกรมศัพท์บัญญัติวรรณคดีอังกฤษ," จันทร์เกษม 186 (ก.ย.-ต.ค. 28), หน้า 73-74.

⁵⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

ก. ตอนชมป่า

ชีชวนพระนุชชม	พนเวศวังวง
เขียวพุ่มช่อมพงษ์	รุกชชาติสอานงาม
เพลคแพลมรแย้มดวง	กุสุเมศวิเศศทราม
ชมชื่นรวันทาม	ทุรรัฐยาคลา
น้ำเนือยรเรือยรศ	สาวคนชสุมาลา
ลมहनร่าจวนภา	ลอลองอบพระหลบเลวง
นา ๆ ชีชาขรง	สุรลัททขปัลเลง
ไพเราะะเสนาะเพลง	คุรียางคนางสวรรค ⁵⁷

คำประพันธ์ตอนนี้ใช้ถ้อยคำเนะภาพป่าที่งามสงบร่มรื่นและเต็มไปด้วยความสดชื่น ดอกไม้ที่กล่าวถึงก็เป็นดอกไม้ที่เพิ่งแรกแย้ม ห่างไกลจากความอับเฉาโรยรา จากบท "น้ำเนือยรเรือยรศ..." ผู้อ่านอาจใคร่รู้สึกสัมผัสสายลมอ่อน ๆ ที่เจือด้วยกลิ่นดอกไม้ คำว่า หวน ทรหลบ เลวง ช่วยทำให้รู้สึกว่าการะแลมนี้มีกลิ่นความเคลื่อนไหว พัดพากลิ่นหอมของดอกไม้ที่กระจายไปทั่วบริเวณ และในบทท้ายสุด เสียง /ช/ ของคำว่า ชา และเสียง /ช/ ซึ่งเป็นเสียงเสียดแทรกในคำว่า ขรง สุร ลัทท เสนา อาจทำให้ผู้อ่านได้ยินนกกแซ่เสียงกันอย่างไพเราะ

ภาพพจน์จินตภาพตอนนี้มีคุณค่าในการที่สามารถทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพได้ชัดเจน รู้สึกถึงความเคลื่อนไหว ได้สัมผัสกลิ่น และได้ยินเสียง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ช่วยสร้างความมีชีวิตชีวาให้แก่ภาพที่กวีสร้างขึ้น นอกจากนี้การใช้ถ้อยคำที่มีเสียงไพเราะ ทอคยาว และชวนเพลินเพื่อเนะภาพนั้นมีลักษณะกลมกลืนกับความหมายของคำ และยังมีบทบาทในการโน้มน้าวความรู้สึกให้คล้อยตาม ทำให้เข้าใจได้ว่าความประมาทจนลืมระวังตนของกนิษฐทั้งสองนั้นมีเหตุอันสมควรอย่างไร การพรรณนาถึงป่าหิมพานต์ด้วยภาพพจน์จินตภาพในลักษณะดังกล่าวจึงนอกจากจะมีคุณค่าแง่ประสิทธิภาพในการใช้ถ้อยคำเพื่อสร้างภาพเนะภาพแล้ว ยังมีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง แนวคิด และกระบวนการพัฒนาอารมณ์ซึ่งอยู่ในลักษณะสงบในตอนเริ่มต้นของเรื่องอีกด้วย

⁵⁷ จันทกนิษฐคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 215.

ข. ทอนกินนรบินกลับที่อยู่

ครั้นย่ำสุริยา	แจ่มดวงคารา	รจนารรทร	
แสงสองทององค	เครื่องทรงอาภรณ์	นางเทพกนิร	บินเวียนเหียนหัน
ท้าวไลนางพ้อ	ท้าวรียบนางรอ	ลคเลี้ยวเกี่ยวพัน	
เชยชิตพิศโฉม	ประโลมเหตุธรรม	ชมดาวดวงจรจร	แจ่มแจ้งแสงศรี
อัมฤตราเพย	พระพายชายเชย	ขึ้นนอมาลี	
เรไรรีเรื่อย	แจวเจ็ยสกุณี	คุดังคนตรี	ปีแก้วก้งสถาน ⁵⁸

คำประพันธ์ก่อนนี้อาจทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพท้องฟ้ากว้าง ปลอดโปร่ง สงบงามในยามย่ำค่ำ ความเคลื่อนไหวที่เห็นได้ จะมีก็แต่การที่กินนรและกินนรีบิน ล้อไลหยอกเย้ากัน คำที่สร้างความเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง ได้แก่ เวียน เหียนหัน ลคเลี้ยว เกี่ยวพัน ซึ่งให้จังหวะความเคลื่อนไหวที่ค่อนข้างจะรวดเร็ว แสดงถึงความเร็วร้อนชั้นบาน และในความเคลื่อนไหวนั้นผู้อ่านอาจมองเห็นแสงแวบแหวจาก เครื่องประดับกายของกินนรและกินนรีที่สะท้อนแสงจันทร์ เป็นประกายจับตา ในขณะที่เคียงกันบท "อัมฤตราเพย..." ซึ่งประกอบด้วยคำเสียงยาวเป็นส่วนใหญ่ เช่น ราเพย พระพาย ชายเชย ก็ให้ความรู้สึกแผ่วเบาต่อเนื่อง เสียงและความหมาย ของคำในบทนี้อาจทำให้ผู้อ่านสัมผัสถึงความสดชื่นของละอองน้ำค้างที่เจืออยู่ในสายลม ที่มีกลิ่นดอกไม้ซึ่งพักแผ่อยู่ไม่ขาดระยะ นอกจากนี้ยังอาจสัมผัสเสียงไค้จากตอนที่ ว่า "เรไรรีเรื่อย..." ซึ่งมีการซ้ำเสียง /ร/ ถี่ ๆ เรียงกัน ทำให้ไค้ยินคล้าย เสียงเรไรรำร้อง และเสียง /จ/ ที่ประสมสระเสียงยาวทำให้เกิดเสียงคล้าย เสียงนกบางชนิด ในขณะที่ร้องเป็นเสียงสูงต่ำคล้ายเสียงคนตรี

อาจกล่าวได้ว่าคำประพันธ์ก่อนนี้เน้นภาพไค้เค้น ผู้อ่านสามารถสัมผัสสิ่งที่ ผู้แต่งพรรณนาไค้ด้วยประสาทสัมผัสต่าง ๆ พร้อมกันหลายทาง เช่น ได้เห็นภาพที่มีการ เคลื่อนไหวอย่างเบิกบาน อิสระ เติมไปด้วยความมีชีวิตชีวา งคงามด้วยแสงสี ไค้ กลิ่นหอม และไค้ยินเสียง ภาพพจน์จินตภาพก่อนนี้สามารถสร้างบรรยากาศที่สอดคล้อง กับเนื้อเรื่องและกระบวนการพัฒนาอารมณ์ในช่วงสุดท้ายที่มีความราวร้อนและนำไปสู่ การลงท้ายอย่างมีสันติ

⁵⁸ จินตกินนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 227-228.

ค. ตอนที่กล่าวถึงไกรสรสิทธิ์

แฉกส์ทซำเนียง
แผนโชนล่ำพองผยอง

ขบค้ำขยั้พ็ค
สั้ววโคทิจัทรหมิน

คัจเสียงสุ่นคอง
จรรจับมถักิน

กัสบักแล้วกักกิน
บมิแมนคังไกรสร⁵⁹

คำประพันธ์ตอนนี้แสดงให้เห็นถึงภาพการเคลื่อนไหวที่ทรงพลังและคร่าขวัญยิ่งของไกรสรสิทธิ์ซึ่งเป็นสั้ววในนิยาย ในบาทแรกผู้อ่านสามารถสำเหนียกรสเสียงอันทรงอำนาจของมันด้วยเสียงของคำว่าแฉก ซึ่งใช้พยัญชนะเสียงก้อง และเป็นคำตายเสียงยาว แสดงลักษณะของเสียงที่คังกักก้อง ทรงอำนาจ คำว่าสั้ววเป็นคำตายเสียงสั้น แสดงถึงความเฉียบขาด ส่วนเสียงของคำว่า สุ่นคอง ซึ่งเป็นคำเสียงสั้นยาวสลับกันแล้วทอดเสียงตอนท้าย แสดงให้เห็นถึงคุณภาพของเสียงว่ามีความก้องกระหึ่มเป็นระลอก กังวานไปไกลน่าเกรงขาม ในบาทที่สองที่กล่าวถึงกิริยาเมื่อจะจับเหยื่อ ผู้แต่งก็สามารถใช้คำให้เห็นภาพความเคลื่อนไหวได้ชัดเจน เช่นคำว่าแผน หมายถึง อากาศกระโคตโจนไปอย่างรวดเร็ว ส่วน โชน ก็คือ อากาศที่ทั่วโลกลอยไป ทั้งสองคำนี้แสดงภาพความเคลื่อนไหวที่ต่อเนื่อง และเป็นความเคลื่อนไหวที่ทรงพลัง ทั้งนี้เพราะน้ำหนักเสียงของคำ ส่วนคำว่า ล่ำพองผยอง ซึ่งประกอบด้วยคำที่มีจังหวะเสียงไม่ราบเรียบ อาจแนะนำภาพความเคลื่อนไหวในจังหวะที่วิ่งเป็นระยะทางยาวสักระยะหนึ่ง และการวิ่งก็ยุติลงเมื่อสามพันและจับเหยื่อได้ เสียงของคำว่าจับ ซึ่งเป็นเสียงคำตาย สั้น และเด็ดขาด แสดงถึงชัยชนะโดยสิ้นเชิง ในบาทแรกของบทต่อมาผู้แต่งได้ใช้คำให้เห็นภาพการจัดการกับเหยื่อของไกรสรสิทธิ์ได้อย่างแจ่มชัดด้วยคำที่ใช้แสดงความเคลื่อนไหวต่อเนื่อง ได้แก่ ขบ คาย ขยั้ พ็ค สบัก กัก กิน จะเห็นได้ว่าไกรสรสิทธิ์นั้นจัดการกับเหยื่อโดยการขบแน่นให้มากเจ็บก่อนและคามาพัดสะบักเหวี่ยงไปมาเพื่อให้เหยื่อนั้นแน่นิ่งแล้วจึงค่อยกักและกิน เสียงของคำซึ่งเป็นคำตายเสียงสั้น เช่น ขบ ขยั้ พ็ค สบัก กัก เป็นคำแสดงอาการเคลื่อนไหวจังหวะสั้น ๆ แต่มีพลังเน้นความรู้สึกเฉียบขาดไร้ปราณี สอดคล้องกับความหมายของข้อความในบาทต่อมาที่ว่า "สั้ววโคทิจัทรหมิน บมิแมนคังไกรสร"

⁵⁹ จันทกีนนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 217.

ภาพพจน์จินตภาพในตอนที่พรรณนาถึงไกรสรสีหีนี้เป็นภาพพจน์จินตภาพที่เด่นที่สุดในเรื่อง ผู้อ่านสามารถสัมผัสจินตภาพได้หลายทาง โดยได้ยินทั้งเสียงและเห็นทั้งภาพอากัปกริยาความเคลื่อนไหวที่เต็มไปด้วยชีวิตชีวาอย่างละเอียดทุกชั้นตอน ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามและเห็นจริงตามความคิดของผู้แต่งว่าไกรสรสีหีมีความครุร้าย ทรงพลังเพียงใด ภาพพจน์ตอนนี้ให้ความรู้สึกค่อนข้างไปทางเคร่งเครียดมากกว่าผ่อนคลายดังที่มักปรากฏในบทชมธรรมชาติอื่น ๆ แต่ก็มีความสอดคล้องเป็นอย่างดีกับเรื่องราวที่กล่าวถึง และสอดคล้องกับจุดประสงค์ของผู้แต่งที่ต้องการใช้ภาพนี้เพื่อสร้างพัฒนาการทางอารมณ์ให้เริ่มตั้งเค้าความรุนแรง นอกจากนี้ความรู้สึกคล้อยตามของผู้อ่านก็เป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้อ่านเกิดความคิดหยั่งเห็นได้ง่ายขึ้นเกี่ยวกับกฎธรรมชาติที่ผู้แต่งตั้งใจจะโยงไปสู่ความคิดเรื่องอุปมาธรรมชาติอันเป็นแก่นเรื่องประสิทธิภาพในการสร้างภาพพจน์นี้ทำให้ภาพพจน์จินตภาพตอนนี้มีคุณค่าในตัวเองและมีคุณค่าในส่วนที่มีประโยชน์สอดคล้องสนับสนุนองค์ประกอบส่วนอื่นของเรื่อง

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าผู้แต่งจินตนิพนธ์คำฉันท์มีความสามารถในการใช้ถ้อยคำเพื่อสร้างภาพได้ดี ภาพพจน์จินตภาพในจินตนิพนธ์คำฉันท์มีลักษณะเด่นในแง่ที่มีความแจ่มชัด เอื้อรสสัมผัสได้หลายทางและเป็นจินตภาพที่มีชีวิตชีวาด้วยรสคำที่สร้างความเคลื่อนไหวในภาพ สามารถก่อให้เกิดความรู้สึกเห็นจริงและคล้อยตามได้เป็นอย่างดี นับว่าเป็นรสความงามที่ดีเด่นสมควรได้รับการยกย่อง นอกจากนี้แล้วคุณลักษณะเด่นดังกล่าวยังมีคุณค่าในแง่ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องและสนับสนุนองค์ประกอบอื่น ๆ ของเรื่องให้เด่นชัดยิ่งขึ้นอีกด้วย

6.2.2 ภาพพจน์เปรียบเทียบ ภาพพจน์เปรียบเทียบ (Figure of speech) เป็นกลวิธีการใช้ถ้อยคำสำนวนแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างภาพขึ้นในมโนคติของผู้อ่าน ทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งลึกซึ้งยิ่งขึ้น ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ได้มีการใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบ 2 ชนิด คือ

6.2.2.1 อุปมา

6.2.2.2 อุปลักษณะ



6.2.2.1 อุปมา (simile) ภาพพจน์เปรียบเทียบชนิดนี้จะมีการเปรียบเทียบโดยใช้คำเชื่อม เช่น คฺจ เพียง เทียม เสมอ ปาน ดั่ง เป็นต้น ภาพพจน์เปรียบเทียบชนิดอุปมานี้เป็นภาพพจน์เปรียบเทียบที่พบมากในจันทกนิทรคำฉันท์ เช่น

"พร้อมหมู่ภุษาสาวกา คฺจคฺจดวงคารา จรัศจรัญแจ่มจรรทร"⁶⁰

"มีองค์อรศเรศดวงมาลัย ทรงลักษณะบุพาล เพียงเทพสุรางนางสวรรค"⁶¹

"ชาวเขี้ยวรคนปน วิมลมวงดั่งโมรี"⁶²

ภาพพจน์เปรียบเทียบดังกล่าวสามารถสร้างภาพได้คือพอควรแต่ไม่มีความลึกซึ้งนัก ส่วนใหญ่เป็นการเปรียบเทียบด้านภาพมากกว่าด้านอารมณ์ความรู้สึก เช่น

วรภักตร <u>เพียง</u> จรรทรแจ่มพโยม	เนทรช้อยชายโสม	มุนีเศสน์ในยมนา
บุคคลคันชโษษฐา	นาสิกภมูกา	ทองลักษณะเลิศนารี
รำไพโรเสนเกษรี	<u>เทียม</u> เกษมาลี	ขจิตรุขจรกลินจรรทร
กรรฐารจนา <u>เทียม</u> กรรฐ	ฐาเหมเห็นหัน	ลู่เลนชโลโชรนิ
ภาทา <u>เทียม</u> พาหุรินทร์	กอนงวงหัสคิน	ที่นังอมรเมืองสรวง
งามประทุมคุ่ม <u>ดั่ง</u> เตมทรวง	รวयरศ <u>ดั่ง</u> คฺจ	อุบลแลมณฑาทอง
เอาองค์ทรงลักษณะคล้ายอง	<u>เทียม</u> ทิพยแห่งทอง	เปล่งปลั่งประโลมฤๅติ" ⁶³

"ทรงลักษณะทวคิ่งษาพร เนกโณมชีรัญ รงงสฤทธิประเสรอรุสุนทร"⁶⁴

"เรื่องรุ่งจรัญพรรณ ณรังศรีมโหฬาร

ดั่งคฺจดวงทิวากาญ จนเยี่ยมมยุคฺจ"⁶⁵

⁶⁰จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

⁶¹เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶²เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 216.

⁶³เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 214-215.

⁶⁴เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 214.

⁶⁵เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 225.

การเปรียบเทียบอารมณ์ความรู้สึก เช่น

"เสมอดวงในเนตรนฤพาน ท้าวแสนเสนา ท้าว ซีพิทริไปคล้ายคลาศลิ่ง"⁶⁶

"เพียงเศียรพระชนิรุณิตทา คานแสนโศกา ก็คอนพระทรวงโทรมถลาย"⁶⁷

"คุณท้าว เทียบเท้าวูคน อากาษสาชล สมุทสุเมรุฎา ปาน"⁶⁸

การใช้ความเปรียบทั้งด้านภาพและด้านความรู้สึกแม้จะมีปริมาณต่างกัน ทว่าก็มีความเสมอกันในแง่คุณลักษณะที่ไม่มีความซับซ้อน ไม่เกิน และไม่ลึกซึ้ง การเปรียบเทียบด้านภาพส่วนใหญ่ใช้ในบทสนทนาในลักษณะของการเปรียบเทียบขนบ ซึ่งมีได้ดัดแปลงไปจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เท่าใดนักทั้งในแง่เนื้อหาและวิธีการที่ใช้ในการเปรียบเทียบ

6.2.2.2 อุปลักษณ (Metaphor) ภาพพจน์เปรียบเทียบชนิดนี้เป็นภาพพจน์เปรียบเทียบที่มีการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยตรง โดยไม่ต้องมีการใช้คำเชื่อม ซึ่งในจินตนิพนธ์คำฉันท์มีพบใช้ไม่มากนัก ได้แก่

"น้อง เคียว เปลี่ยววงศ์ แคคาน พระ ควง สุริณาน มา สิ้น พระ ชนม ใน คองษ์"⁶⁹

"กัน แสง ก็ เอื้อ นวร โอรฐ พิ ไร ร่า ระ กำ กาย
ว่า โอร พระ ควง สุริณาย ม ง ก ฎ เก ลา ช อง น อง เอ ย"⁷⁰

ภาพพจน์เปรียบเทียบแบบอุปลักษณในจินตนิพนธ์คำฉันท์ที่ใช้ในกรณีเดียว คือเมื่อเปรียบเทียบพระจันทกนิพนธ์ว่า เป็นดวงตะวัน ซึ่งมีความยิ่งใหญ่และมีคุณแก่โลก เป็นอเนกอนันต์ แม้ชาคดวงตะวันโลกก็จะถึงกาลอวสาน คงมีแต่ความมืดมิด เงียบเหงา วังเวง ไร้ชีวิต ในความรู้สึกของนางกนิพนธ์ก็เช่นกัน พระจันทกนิพนธ์นั้นเปรียบดวงตะวันที่ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่นาง แม้ชาคพระจันทกนิพนธ์ ชีวิตของนางก็จะมีแต่ความโศกเศร้า

⁶⁶ จันทกนิพนธ์, ภาคผนวก, หน้า 215.

⁶⁷ เรื่อง เคียว กัน, ภาคผนวก, หน้า 220.

⁶⁸ เรื่อง เคียว กัน, ภาคผนวก, หน้า 225.

⁶⁹ เรื่อง เคียว กัน, ภาคผนวก, หน้า 220.

⁷⁰ เรื่อง เคียว กัน, ภาคผนวก, หน้า 222.

สิ้นหวัง มีคมน และอ้างว่าง่วงเวงคุจโลกชาคดวงตะวันฉนั้น

ในจินตนิพนธ์การุณการุณการใช้ภาพพจน์เพื่อสร้างภาพขึ้นในใจของผู้อ่านซึ่งมีทั้ง 2 แบบ คือ ภาพพจน์จินตภาพ และภาพพจน์เปรียบเทียบ การใช้ภาพพจน์จินตภาพสามารถทำให้เกิดรสภาพ รสคำ รสเสียง ได้ตามที่ผู้แต่งต้องการ นับเป็นความงามอีกประการหนึ่งซึ่งช่วยเสริมคุณค่าให้แก่วรรณคดีเรื่องนี้

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าจินตนิพนธ์เป็นเรื่องที่มีความงามด้วยรสไพเราะ ทั้งแง่เสียงและความหมาย การเล่นเสียงสัมผัส การเล่นคำ การใช้คำเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง และการใช้ภาพพจน์ที่ก่อให้เกิดจินตนาการกระพริบใจ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีศิลปะในการสรรค์สร้างองค์การตกแตงให้วรรณคดีเรื่องนี้มีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ ทำให้เป็นวรรณคดีที่มีความไพเราะงดงามสามารถสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่าน